

Filosofie als vak om burgerschap vorm te geven

Burgerschap als basisvaardigheid omvat de kennis, vaardigheden en houding die leerlingen nodig hebben om actief en verantwoord deel te nemen aan de samenleving. Het is een wettelijke opdracht die van scholen vraagt om burgerschap actief te bevorderen. In de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs (SLO, 2025) gaat het daarbij om drie zaken:

- 1) De school als democratische oefenplaats (kerndoel 18)
- 2) Kennis over en reflectie op het samenleven in een democratische rechtsstaat (kerndoel 19)
- 3) Bijdragen aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid bij leerlingen (kerndoel 20)

De school dient daarvoor een omgeving te creëren waarbinnen leerlingen de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit kunnen oefenen.

Filosofie is daarvoor bij uitstek een geschikt vak omdat de doelen ervan voor een groot deel overlappen met de burgerschapsopdracht. Bij filosofie staat kritisch denken centraal, waarbij met name de volgende vaardigheden bijdragen aan burgerschapsvorming:

- Actief luisteren en daarbij openstaan voor andere perspectieven
- Respectvol en inhoudelijk reageren op ideeën van anderen
- In een gezamenlijke dialoog vooronderstellingen en standpunten onderzoeken
- Formuleren van eigen ideeën, standpunten en opvattingen, zowel mondeling als schriftelijk
- Standpunten onderbouwen met geldige argumenten
- Onderzoeken van ethische dilemma's

In filosofielessen vindt veel dialoog plaats, zowel in klassikale, onderzoekende gesprekken, als tussen leerlingen in duo's of groepjes. Hierbij gaat het niet om de uitwisseling van feitelijke stof, maar bijvoorbeeld om het nadenken over ethische dilemma's. Dat kunnen vragen zijn als: Waarvoor ben ik verantwoordelijk? Mag je soms liegen? Moet je een ander altijd helpen, ook als dat ten koste gaat van jezelf?

Op het vmbo zijn deze vragen altijd gekoppeld aan voorbeelden waarbij leerlingen zich iets kunnen voorstellen en die bijdragen aan hun vorming als mens, zowel binnen- als buiten hun beroepspraktijk. Omgaan met ethische dilemma's is in elke praktijk een belangrijke vaardigheid, of dat nu in de zorg is of in het bedrijfsleven. Maar ook bijvoorbeeld de vaardigheid om je standpunten met argumenten te kunnen onderbouwen en die van anderen op waarde te kunnen schatten is voor elke leerling van belang.

Hieronder een selectie van subdoelen die specifiek in de lessen filosofie geoefend worden:

Kerndoel 18 De school geef vorm aan de democratische oefenplaats

- stimuleren van sociale vaardigheden en kritische denkvaardigheden
- stimuleren van respectvolle communicatie

Kerdoel 19 De leerling leert over samenleven in een democratische rechtsstaat

- beschrijven van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit
- redeneren over hoe basiswaarden van de democratische rechtsstaat en vrijheden, zoals vastgelegd in de Grondwet, met elkaar op gespannen voet kunnen staan
- ervaringen opdoen met het voeren van dialogen, omgaan met conflicten, gelijkwaardige behandeling en ethische oordeelsvorming
- reflecteren op het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat voor de samenleving en het eigen leven.

Kerdoel 20 De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid

- ervaringen opdoen met het uitwisselen van standpunten, compromissen sluiten en omgaan met meerderheids- en minderheidsstandpunten
- inzicht tonen in de waarde van democratisch handelen in het eigen leven
- reflecteren op mogelijkheden om vanuit eigen idealen of overtuigingen bij te dragen aan de samenleving, nu en in de toekomst

Bronvermelding:

- SLO (2025), *Kerdoelen voortgezet onderwijs*, Amersfoort (in opdracht van het ministerie OCW)
- VFVO (2018), *Visie op filosofie & onderwijs*, geraadpleegd op 7-4-'26 via <https://vfvo.nl/filosofie-op-school/visie-op-onderwijs/>

Zie ook bijvoorbeeld: <https://filosofischburgerschap.nl/>

Voorbeelden uit de lespraktijk

Kerdoel 18 De school geef vorm aan de democratische oefenplaats

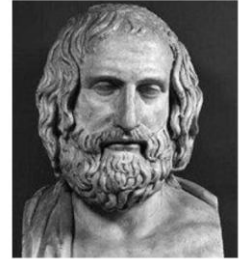
- In een derde klas basis-kader denken leerlingen na over de gulden regel: behandel de ander zoals je zelf ook behandeld wil worden. Dit vereist *perspectivistische lenigheid*; het vermogen om je in te leven in zeer verschillende standpunten. Leerlingen bespreken vervolgens verschillende casussen vanuit dit principe. Leerlingen leren zo sociale vaardigheden.
- In een brugklas hGL (het Groene Lyceum) leren leerlingen het relativisme van Protagoras: wat goed is, is voor iedereen anders. Vervolgens wordt ze gevraagd om kritisch naar deze opvatting te kijken. Heeft Protagoras wel gelijk? Zo worden de kritische denkvaardigheden getraind.
- In de filosofieles staat het stimuleren van respectvolle communicatie centraal. Een aantal voorbeelden:
 - Leerlingen communiceren met een 'praatbal' waar een aantal regels aan verbonden zijn (o.a. praat alleen als je de bal hebt)
 - Leerlingen luisteren naar elkaar met behulp van een stappenplan dat altijd op een poster op het bord hangt. Ze moeten regelmatig samenvatten en herhalen wat anderen hebben gezegd.
 - Een derde klas basis-kader leert de drogreden *ad hominem* (persoonlijke aanval) als een voorbeeld van disrespectvolle communicatie, en leert elkaar hierop aan te spreken.

Protagoras

"Wat goed is, is voor iedereen anders."

= Relativisme

Heeft Protagoras gelijk?

LUISTEREN in filosofische gesprekken

1

Luister goed naar wat de ander heeft bedacht, zonder zelf iets te zeggen. Onthoud de antwoorden van de ander.

2

Vat samen wat de ander heeft gezegd in eigen woorden

Dus jij zegt dat...

3

Controleer of je samenvatting klopt.

Heb ik dat goed begrepen?

4

Stel een vraag om het antwoord van de ander beter te begrijpen.

Waarom denk je dat?

Kan je een voorbeeld geven?

CONTACT

- ☐ Vraag filosofie op het veld
- ☐ Ambacht
- ☐ Filosofie en de toekomst

Filosofie op het veld
Ontwerp: Bente Gost, tekst: Eva-Anne Le Couteur & Bente Gost

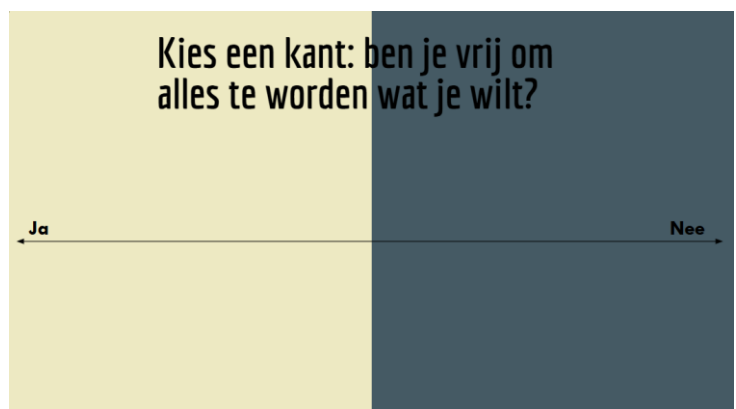
Kerdoel 19 De leerling leert over samenleven in een democratische rechtsstaat

- In een gemixte derde en vierde klas bespreken we de waarde 'vrijheid'. Ben je vrij om alles te worden wat je wil? Ben je nog vrij als je in de gevangenis zit? Leerlingen bespreken een aantal stellingen met behulp van een lijndiscussie waar ze een standpunt kunnen innemen op een spectrum.

Kies een kant: ben je vrij om alles te worden wat je wilt?

Ja

Nee

- In een les aan een derde klas basis-kader bespreken we de spanningen rondom het thema vrijheid van meningsuiting. Leerlingen bekijken een aantal casussen en stemmen met behulp van rode en groene kaartjes of ze een uitspraak nog toegestaan vinden.
- In een gemixte vierde klas bespreken we ethische dilemma's: hoe herken je een ethisch dilemma? Hoe kan je een afweging maken in een ethisch dilemma? Leerlingen maken uiteindelijk een poster bij een zelfgekozen ethisch dilemma.

Kerdoel 20 De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid

- In een derde klas basis-kader en een vierde klas hGL voeren leerlingen een belangendiscussie. Ze vertegenwoordigen allemaal een belanghebbende partij en proberen in discussie ervoor te zorgen dat hun belang gehonoreerd wordt. Maar ze dienen uiteindelijk ervoor te zorgen dat ze een compromis sluiten met de andere partijen, en moeten dus ontdekken waar ze bereid zijn om hun belang een beetje te laten vieren. Behandelde onderwerpen: moet er een helmplicht komen voor de fatbike? Moet er een nieuwe dierentuin komen in de stad?
- Leerlingen uit een derde klas basis-kader reflecteren op de vraag 'wanneer mag je voor jezelf kiezen'? Ze leren de begrippen egoïsme en altruïsme, en wegen af wat hun bijdrage dient te zijn aan de maatschappij. Moeten ze bijvoorbeeld een groot deel van hun inkomen doneren?

Hoe werkt een belangendiscussie?

1. Opening van elke belanghebbende
 - a. Wie zijn jullie? Waar sta je voor?
2. Uitwisselen van argumenten
 - a. Reageer op elkaar
 - b. Breng nieuwe argumenten in
3. Werken naar een middenweg
4. Afsluiting door gespreksleider

De discussie duurt ongeveer 10-15 minuten

De normale balregels gelden tijdens de discussie